

presentie

NIEUWSBRIEF

voor presentiebeoefenaren en –geïnteresseerden

Nummer 4, juni 2005.

Tweede studiemiddag Presentie, 11 maart 2005

Op deze studiemiddag opnieuw drie presentaties, namelijk over 'Aandacht', over 'de verbinding van presentie met het HBO-onderwijs' en over 'narratieve begeleidingskunde'. Aan het eind van het verslag leest u ook een groot aantal mededelingen.

1° Presentatie door Andries Baart

Thema: "AANDACHT", naar aanleiding van de uitgave *Aandacht. Etudes in presentie*.

Dit boekje is bij de jaarwisseling 2004-2005 aan vrienden en relaties van Uitgeverij Lemma toegezonden. Het boekje is thans ook als handelseditie verkrijgbaar: ISBN nr. 9059313534, prijs € 17,50.

Bedoeling van deze presentatie is niet om het boekje samen te vatten, maar om een aantal echte discussiepunten die met aandacht verbonden zijn, neer te zetten.

Waarom eigenlijk over aandacht? In het boekje is geprobeerd uit te leggen dat aandacht een centrale kwestie is die voortdurend in de presentie speelt. Tot Andries' eigen verbazing bleek hij in het grote boek er eigenlijk best veel over geschreven te hebben, maar het nooit fatsoenlijk uitgewerkt te hebben. Het *Aandacht*-essay is daarmee een uitvergroting van een kwestie die in *Een theorie van de presentie* al speelt. Een essay biedt als genre ook de mogelijkheid om veel vrijer te zijn; om er meer in te mogen doen en te kunnen putten uit eigen ervaring – dat is dan ook gedaan, met veel toewijding. Het boekje is tegelijkertijd, hoewel het een essay is met allemaal fragmenten, ook een soort politiek pamflet. Je zou kunnen zeggen dat de algemene strekking van het boekje is dat aandacht vandaag de dag in zorg en welzijn en in de politiek gekortwiekt wordt en uit het gezicht verdreven wordt, op een tamelijk ingewikkelde manier. Het boekje is dan ook te lezen als een aanhoudend pleidooi om het belang van aandacht en de ruimte voor aandacht gestalte te geven.

Maar dat roept dan wel de vraag op: wat is dan het belang van aandacht? En wat bedoel je eigenlijk als je zegt: ruimte voor aandacht? Want veel van onze zorgverleners zijn toch aandachtig? Nou, die vraag naar de ruimte en het belang van aandacht, dat is wat het boekje kleurt. Maar dat gebeurt allemaal binnen de meer politieke strekking: aandacht wordt ten onrechte steeds meer uit het werk geduwd. En in dat opzicht is het dus een pleidooi.

Dit is een boekje over aandacht, waarbij er een heel sterk accent gelegd is op aandacht als een sociaal fenomeen. Als je wetenschappelijke literatuur over aandacht gaat lezen dan zul je zien dat de meeste literatuur komt uit de psychologie, soms uit de psychopathologie, en die gaat over de vraag hoe mensen zich concentreren; hoe ze daarbij kunnen leren, hoe ze

hun taak vervullen zonder fouten te maken. Of het gaat bijvoorbeeld over mensen met aandachtstoornissen: heel drukke kinderen; mensen die niet in slaap kunnen komen; chauffeurs die niet wakker blijven en na enige tijd de berm in rijden, enzovoorts. Maar dit boekje gaat wel over aandacht, maar dan niet aandacht in deze zin van het woord maar over aandacht als een fenomeen waarin we tot iemand naderen, iemand eventueel insluiten, of iemand bij ons houden, of proberen iemand te begrijpen. En voor zover bekend is dit het enige Nederlandstalige boekje dat zo over aandacht gaat. In dat opzicht is het toch ook wel weer een bijzonder boekje, omdat het met name over *sociale aandacht* gaat. Maar wie het boekje heeft kunnen lezen heeft gezien dat het ook over de gewone klassieke vormen van aandacht spreekt. Dat even vooraf.

Dan nu een aantal spanningen.

Een eerste groep is: aandacht is, in zichzelf, een spanningsvol geheel.

Misschien soms ook een paradoxaal geheel. Zo zou je moeten zeggen: als ik ergens aandacht aan wil geven, aan een cliënt of aan een patiënt of aan een zaak, dan moet ik mijn aandacht verzamelen; ik moet mijn aandacht ergens op richten; ik moet proberen mijn aandacht bij die persoon te houden, enzovoorts. Maar, als ik dat allemaal doe, dan ben ik per slot van rekening niét aandachtig. Dat is een heel merkwaardige paradox. Dan heb ik heel de aandacht gericht en klaar gezet en ik hou haar vast en ik zet haar ergens op. En op de een of andere manier moet die verzamelende en gerichte activiteit gepaard gaan met loslaten. Aan het eind moet die aandacht ook weer losgelaten worden, anders kan ze niks waarnemen. Dat is een van de spanningen in aandacht zelf die erg intrigeert. Het heeft een soort spanningsvolle band tussen: richten, verzamelen, erop zetten – en tòch loslaten voor vrije waarneming.

Dat betekent dat er in het boekje nogal veel wordt gesproken over gesloten aandacht en open aandacht; gefixeerde aandacht en niet-gefixeerde aandacht. Tussen de actieve elementen van aandacht geven en de passieve elementen of de receptieve momenten. Dus daar zit een eerste spanning.

Een tweede spanning die in het boekje wordt uitgewerkt, is: aandacht is in heel veel opzichten voor mensen een weldaad. Als je met aandacht bejegend wordt, als mensen met aandacht naar je luisteren, dan doet dat goed. Het is een echt góed, een werkelijk goed. Maar het grote probleem is, dat als je dat doet, dat dat tegelijkertijd ook een machtsuitoefening is. Aandacht kan mensen ook vreselijk opsluiten, kan mensen achtervolgen, hen de hele tijd zien en erbij blijven en volgen enzovoort. Ook dat is een spanning ín aandacht. Hoe aandachtiger ik word, hoe gewelddadiger ik misschien wel word. Een hele merkwaardige spanning.

Nog zo'n spanning is: aandacht is ongetwijfeld een instrument – met aandacht kan ik jouw levensverhaal volgen of kan ik diagnosticeren of ik kan begrijpen wat jij mij vraagt of wat ik voor jou zou kunnen betekenen – dan is mijn aandacht een instrument. Maar het aardige is dat aandacht ook helemaal geen instrument is – het is gewoon goed; het is een waarde in zichzelf; ook als het helemaal niet meer gebruikt wordt voor diagnostiek of zo. Het is natuurlijk een spannende verhouding; want in sommige beroepen moet je dat instrumentele karakter de hele tijd gebruiken. Maar als je aandacht de hele tijd instrumenteel gebruikt, dan realiseer je die waarde niet. Wat is nou de verhouding tussen die intrinsieke waarde van aandacht en die instrumentele?

Nog een heel andere spanning, die ook in aandacht zit maar die veel platter is (en daar is in het boekje een beetje mee gespot, maar in dit boekje mocht ook een veel lossere toon getroffen worden): aandacht is een kostbare zaak. Het kost tijd en het kost energie. En daarom wordt er ook op heel veel plaatsen gezegd dat het aan banden gelegd moet worden en dat het allemaal zo niet kan enzovoort. Maar het interessante is dat het ook behoorlijk kostenbesparend is. Als meer dingen met aandacht zouden gebeuren dan hoefde het niet zo vaak overgedaan te worden en dan hoefde je niet van loket naar loket. Er rest dus die merkwaardige vraag: Is het nu waar dat aandacht zo'n kostbare zaak is? of is het misschien ook kostenbesparend? Dat is ook zo'n interessante vraag.

En nog zo'n interessante vraag, die ook in het boekje op de een of andere manier behandeld wordt, is: aandacht vraagt onophoudelijke oefening. Je kunt niet zeggen: dat heb ik ooit een keer geleerd en dat pas ik toe, zoals je kunt zwemmen of, al ben je heel oud, je nog altijd kunt fietsen. Aandacht is iets wat je onophoudelijk moet oefenen, moet oefenen, moet oefenen. En steeds weer opnieuw. In nieuwe situaties. En het merkwaardige is: als je je suf oefent dan is nog niet gegarandeerd dat je aandachtig bent, omdat, in het laatst van het traject, aandacht uiteindelijk, ja, een gave is; het is iets wat gebeurt of niet gebeurt. Dus de merkwaardige spanning tussen oefenen, toeleg, inspanning en dat het gewoon in je schoot valt.

De eerste stelling voor het gesprek van vanmiddag zou dus zijn: als iemand in een boekje pleit voor aandacht, dan moet je je wel goed afvragen wat aandacht is. En het eerste wat erover te zeggen is, dat is: het is in elk geval een heel gespannen complex met prachtige dingen, maar met ook allemaal keerzijden: met maken en laten, met geweld en niet geweld, enzovoort. Aandacht heeft niks rozigs, om het maar zo te zeggen. Maar het is broodnodig. Het is een weldaad, die voor je het weet een misdaad wordt. Er zit dus iets spannends in. Dat is het eerste.

Het tweede voor vanmiddag – en dan gaat het niet meer over de spanningen – dat is: er is een gespannen verhouding tussen aandacht (dus niet in aandacht maar tussen aandacht) en bijvoorbeeld professionaliteit en organisaties waarin aandacht gebruikt wordt. In het boekje wordt op allerlei manieren, soms heel vrij en soms komisch en soms in verhalen, geprobeerd uit te leggen dat aandacht in de grond van de zaak tamelijk ontembaar is. Je weet niet wat aandacht zal vangen, wat de aandacht zal trekken. Het is in bepaald opzicht ook onplanbaar. Van mensen die aandachtig worden, weten we niet of die gaan doen wat de baas gevraagd had. Het is in een bepaald opzicht dus ook onvoorspelbaar. Als aandacht ergens aandacht aan geeft, weet je niet precies wat er gaat gebeuren. Dat is een fenomeen dat intrigeert en waar in het boekje tamelijk veel ruimte voor wordt gemaakt; maar dat geeft ook meteen aan dat er dus een geweldig gespannen verhouding is tussen ontembaarheid, onplanbaarheid, onvoorspelbaarheid en wat we tot professionaliteit rekenen. Want daarvan willen we nou juist wel dat het een beetje helder in elkaar steekt en dat je weet wat er komt en dat het niet eeuwig gaat duren enzovoort. Dat is de spanning tussen aandacht en de kaders waarin het gebruikt wordt.

Nog zo'n spanning is - en ook dat wordt in het boekje af en toe op de korrel genomen: er zijn allerlei vormen van aandacht in zorg en welzijn die prachtig zijn. Maar er zijn ook allerlei schijn gestalten. Dat ziet er uit als aandachtig, maar het is maar de vraag of het dat is. In het boekje wordt het voorbeeld genoemd van belevingsgerichte zorg. Een geweldige vooruitgang overigens in de verpleging dat die literatuur er is. Maar, als je goed gaat kijken wat mensen doen in belevingsgerichte zorg, is de vraag of daar aandacht uit voortkomt. Of iets wat daar op lijkt, maar het niet is, of het neigt niet te zijn.

Wat vinden we er eigenlijk van dat er aandachtfunctionarissen benoemd worden op allerlei plekken? Dat lijkt een schijn gestalte van aandacht. Wat vinden we ervan dat er in de registratie 'aandachtsminuten' apart geboekt kunnen worden? Enzovoort. Dat ziet er dus uit als aandacht, maar je mag je afvragen of het dat werkelijk is. Er zijn gerede vragen bij te stellen. En daarbij gaat het dus niet om een spanning in aandacht, maar om een spanning tussen aandacht en de plek waar het gebruikt wordt. In het boekje wordt in dat opzicht de idee van de core business op de korrel genomen. Aandacht zou dan niet meer bij de core business behoren en de core business is in de jeugdhulpverlening of in de geestelijke gezondheidszorg of in de psychiatrie iets anders. Dus de hele vraag: is aandacht franje of behoort ze tot de core business? Maar, als ze tot de core business behoort, dan bouwen we iets in wat als het ware die hele business ook weer omploegt.

- Een eerste is dus: hoe goed en weldadig aandacht ook is, het is een enorm complex dat intern van spanningen steeds weer aan elkaar hangt.

- Het tweede: aandacht (even los van de interne spanningen) krijgt gestalte in een omgeving waardoor er ook allerlei spanningen ontstaan, tussen aandacht en professionaliteit, tussen aandacht en organisatie, tussen aandacht en registratie.
- En het derde punt (en daar speelt ongetwijfeld een theologische achtergrond een zekere rol): aandacht wordt in de leerboeken heel vaak beschreven als een soort ambachtelijk iets dat je moet doen, dat je moet oefenen enzovoort. Bij nadere inspectie blijkt aandacht ook in de literatuur, een sterk normatief geladen iets te zijn, dat helemaal niet zo zakelijk in elkaar zit. Bijvoorbeeld: de aandachtige psychoanalyticus, brengt in zekere zin zijn eigen gevoeligheid en zijn eigen biografie in het geding, opdat dingen de aandacht kunnen trekken en als dan de aandacht wordt getrokken probeert hij ook dat weer te mengen met theorie om te begrijpen wat het is; maar in eerste instantie brengt degene die aandacht geeft zijn eigen gevoeligheid mee, zijn eigen persoon, zijn eigen biografie. Dat moet dan geoefend en gezuiverd worden, dat moet je leren doen, enzovoorts. Maar aandachtig zijn betekent dat je dus de hele tijd toch de persoon in het geding brengt, met alles wat eraan hangt. En dat vinden we eigenlijk nauwelijks beschreven in de literatuur. Of je zou het anders kunnen zeggen: aandacht heeft op de een of andere manier grote verwantschap met gebed, of met meditatie, waar het gaat om de vraag: kan ik mezelf ontvankelijk maken, kan ik mezelf leeg maken, kan ik mezelf openen, zodat iets wat ik niet verwacht of wat anders is dan ik, zich aan mij kan voordoen? zich aan mij kan tonen? tot mij kan doordringen? Er zit een bepaalde gelijkvormigheid tussen het geoefende gebed en het oefenen van aandacht. Het is daarom interessant om erover na te denken wat dan de normatieve grondslag is. Het erkennen dat iets heel anders is en dat je je daarvoor moet openen, enzovoorts.

Die normativiteit, dus niet alleen de persoon, maar ook die vormelijke overeenkomst, houdt in: wie werkelijk aandachtig is, die moet een aantal deugden beoefenen. Die moet moedig zijn – want je weet niet wat er tevoorschijn komt. Die moet trouw zijn. Die moet .. enzovoort. Dus, als je zegt: ik pleit voor een rehabilitatie van aandacht in de zorg, dan pleit je ook voor een bepaalde deugdzaamheid. Wel, het is goed om dat te benoemen. Niemand hoeft van mij deugdzaam te zijn – hoewel het erg is aan te raden – maar, als je pleit voor aandacht, dan pleit je ook voor deugdzaamheid.

Daarmee zijn drie gesprekspunten gegeven om met elkaar te bespreken.

Discussie.

- Bij aandacht geven ervaar je grenzen in jezelf. Terwijl je je best zou willen concentreren loop je gewoon tegen een grens aan, dan word je gewoon moe. Aandacht is niet iets dat je constant door kunt geven.
- Wanneer je je aandacht richt op iets, dan komt dat tegelijkertijd in mindering op aandacht voor iets anders. Je kunt niet alles tegelijk; want altijd wanneer je iets goeds doet, ben je iets anders dat ook goed is, niet aan het doen. En dat had de heilige Augustinus al opgemerkt. Aandacht heeft dus ook met prioriteiten te maken; het is altijd gekoppeld aan een keuze die je maakt.
- Om aandacht te kunnen geven is soms een 'leeg'-maken nodig; even helemaal niets doen om er te kunnen zijn. Dan heb je het over geconcentreerde aandacht. Je sluit als het ware dingen buiten, maakt een beetje een schutting eromheen, teneinde je te bepalen bij de zaken die aandacht behoeven.

Maar er zijn meerdere en dus ook andere basisvormen van aandacht. Een andere vorm van aandacht is verglijdende aandacht. Dat is het geval als je je niet zet tot iets bepaalds, maar als je als het ware voortdurend de omgeving blijft aftasten naar wat op dat moment aandacht verdient, zodat het zich kan melden.

Interessant punt is daarbij wel, als je het bijvoorbeeld betreft op zorgverleners: wanneer zij heel erg geconcentreerde aandacht geven, dan kan het wel eens zijn dat ze heel belangrijke fenomenen laten liggen *omdat hun aandacht tevoren reeds is gericht op iets (bijv. aan de hand van lijst met na te lopen punten) en dus geen ruimte heeft voor het onverwachte*. Dan zou je soms willen toevoegen: doe niet zo 'je eigen ding' – maar open je en wees attent op wat er aandacht vraagt.

Er is een spanning tussen dat verzamelen en afsluiten, of dichtgaan, in relatie tot je openen opdat het anders zich óók kan melden en er dus aandacht gegeven wordt aan wat aandacht verdient, of vraagt, of ... We moeten opletten dat we aandacht niet steeds beschrijven als iets in zeer geconcentreerde vorm. Soms zou je denken: ja, doe dat nou maar even niet – ga maar open, laat vrij, maak ruimte, laat los.

- Een voorbeeld uit de praktijk van verpleegkundige zorg. Na een volledige wasbeurt stond de verpleegkundige met de jas aan al bij de deur en op dat moment weet de cliënt je op zo'n manier te triggeren dat je aandacht niet langer bij het weggaan is, maar weer volledig bij haar. Het is als het ware een spel, wat de cliënte heel kundig wist te spelen. En waarbij je je ook afvraagt: wat is er nu gebeurd dat dat tijdens de zorg niet kon en nu wel?

Hierbij speelt ook iets dat met aandacht te maken heeft: het geven van erkenning. Maar misschien gebeurt er in het los-laten van de gerichte aandacht iets, waardoor de echte aandacht er kan zijn?

Je zou kunnen zeggen: als aandacht een begeerlijk goed is, en mensen hebben het graag en het doet ze goed – dan mag je aannemen dat er op de een of andere manier een gevecht om de aandacht begint, omdat ze ook een schaars goed is. Dus mensen zullen proberen jouw aandacht te trekken, te vangen. Desnoods met slinkse streken enzovoort. Je zou je kunnen afvragen: is dit eigenlijk niet een gevecht om een begeerlijk goed?

- Vraag: wat is nou het verschil tussen aandacht en concentratie? Aandacht is toch geconcentreerd?

In de literatuur worden vier standaardvormen van aandacht onderkend. Een daarvan is de geconcentreerde aandacht, waar we het net over hadden; ook de geleerde die door een loep naar een insect kijkt, of iets in die trant. Dat is absoluut een basisvorm van aandacht.

Maar verstrooide aandacht is bijvoorbeeld een veel moeilijker iets. Voorbeeld: als een verpleegkundige even de deur van de zaal open doet, naar de vier of zes bedden kijkt – dan kun je dat niet direct een geconcentreerde handeling noemen. Het aardige is dan dat iemand dus even heel snel kan zien: o, daar is wat, of daar is niks. Dat is een soort verstrooide aandacht, die heel veel dingen tegelijk in de gaten probeert te houden, in die zin geconcentreerd is; maar het woord geconcentreerd is helemaal niet goed, want het zit helemaal niet op één punt – dat is verstrooide aandacht.

De derde vorm, ook zo'n bekende en moeilijke vorm, is de langdurige aandacht. Je rijdt met je auto van hier naar Barcelona. Je kunt dus niet de hele tijd geconcentreerd zijn, maar je moet wel een soort algemene alertheid hebben om op tijd 'wakker' te kunnen reageren; om niet in slaap te vallen. Je hebt langdurige aandacht die als het ware onder verveelde condities gegeven moet worden (lopende-bandwerk). Maar je kunt ook langdurige aandacht moeten geven onder niet-verveelde condities, omdat je bijvoorbeeld een heel grote klus moet doen, waar je voortdurend je kop bij moet houden. Autorijden kan daar een voorbeeld zijn. Nou, in de literatuur gaat het bij dit soort omstandigheden altijd om de vraag: wanneer gaan ze fouten maken? Interessante vraag is: als de dokter elke zes minuten iemand in zijn spreekkamer krijgt, moet hij dan die langdurige aandacht geven? en zou het kunnen zijn dat dat langdurige aandacht op een hoog niveau moet zijn maar dat het langdurig verveelde aandacht wordt?

En de laatste vorm is verdeelde aandacht. Dat is het fenomeen dat je het vermogen moet hebben om dingen tegelijk en door elkaar te doen om ze tot een goed einde te brengen. Overigens wordt er in de literatuur erg veel nadruk op gelegd dat de menselijke geest niet gebouwd is op verdeelde aandacht. Je leest dan over experimenten waarbij blijkt dat als het aantal klussen voor de verdeelde aandacht toeneemt, het foutenpercentage geweldig toeneemt. En nu is dus de interessante vraag wat wij met onze mensen in de zorg doen? En een van de stellingen is: er wordt steeds meer verdeelde aandacht gevraagd en dat kunnen ze eigenlijk helemaal niet opbrengen. Dus je hebt vier basisvormen en het is interessante kwestie om je af te vragen: welke bedóelen we nou eigenlijk? En wat gebeurt er als je, ik noem maar wat, vorm drie doet maar eigenlijk vorm één wilt hebben?

- Terugkomend op het punt van geconcentreerde en vergelijkende aandacht. In kwalitatieve interviews - over ernstige zaken, zoals bijvoorbeeld patiënten die drie weken lang geïsoleerd zijn geweest omdat ze vanwege kanker een beenmergtransplantatie gehad hebben - zie je voortdurend (en dat is de grote vaardigheid van goede kwalitatieve interviewers) dat verpleegkundigen kunnen ingaan op iets en weer loslaten en voortdurend wisselen tussen die concentratie en dat verglijden. En soms merk je vooral bij beginnende studenten dat ze dat niet kunnen. Dan zegt de patiënt iets verschrikkelijk belangrijks, iets zeer aangrijpends, en dan gaat de student in op het punt dat net daarvoor zat. Maar die patiënt die geïnterviewd is, is ondertussen al weer verder. Naast de geconcentreerde aandacht en vergelijkende aandacht speelt daarbij de richting van de aandacht. Je zou kunnen zeggen: als je geconcentreerd aandacht geeft aan de ander, dan loop je het gevaar dat op een gegeven moment de aandacht omkeert. Dus dat je niet meer bezig bent met: wat heeft die ander mij te vertellen, maar met: wat wil ik nu van die ander weten? Eigenlijk zou je een mechanisme moeten ontwikkelen om die verandering van richting snel weer terug te draaien. Bijvoorbeeld, ik luister aandachtig naar een patiënt – hij is mij wat aan het vertellen – en op een bepaald moment denk ik: hier moet ik iets mee. Dan wordt het: *ik* moet hier iets mee; *ik* moet hier iets over weten. En dan gaat het om ik, en niet meer om hem. De ander is niet meer de focus van mijn aandacht. Ik ben bezig met wat het voor mij betekent omdat ik bezig ben met wat ik moet gaan doen. Dat lijkt een zekere perversivering van die geconcentreerde aandacht, waardoor die ander niet meer in het midden staat. Aandacht doet deugd, omdat die eigenlijk de boodschap geeft aan die ander: je telt; wat je meemaakt telt. Heel belangrijk is dan het meebewegen; dat wil zeggen: voortdurend de spanning van de aandacht terugsturen.

Het ingewikkelde is dat als je aandachtig bent en iets toont zich, er ook een appèl van kan uitgaan. Ik luister in een bepaalde hoedanigheid; bijvoorbeeld als dokter, of zuster. En ik voel dus ook een appèl. Op het moment dat ik het verhaal hoor, hoor ik twee dingen: iemand laat zich zien en omdat ik luister als dokter of zoiets, ga ik ondertussen denken: wat moet ik hiermee als dokter? En dan ben ik dus met mezelf bezig en met mijn positie en verantwoordelijkheden. Terecht of niet terecht. Maar dat komt dus door, wat je zou kunnen noemen, de dubbele lading. En door mijn positionele luisteren. Want zou ik luisteren als vriend, ik noem maar wat, dan zou ik een andersoortig appèl ervaren.

De professionele context heeft hier dus een eigen werking; je staat niet alleen op een positie, maar ook nog eens in een bepaalde hoedanigheid.

Op de een of andere manier moet het model dus zijn dat ik iets doe en dat ik tegelijkertijd op een niveau blijf kijken wat ik daar zit te doen; want ik moet een sturingsmechanisme hebben om bijvoorbeeld daar weer uit te komen of de aandacht te kunnen verleggen. Op de een of andere manier moet je dus zeggen: als ik aandachtig ben, moet ik een instantie daarboven houden die mij vertelt of ik het goed doe, of afdwaal, enzovoort. Dat is een soort dubbelzinnigheid in aandacht zelf.

In Canada is de wisselwerking tussen waar je aandacht naar toe gaat onderzocht in het verpleegkundig omgaan met kankerpatiënten. Daarbij moeten soms zeer technische dingen gedaan worden. Ze zijn bijvoorbeeld bezig met het aanhangen van een infuus en dan kunnen ze ondertussen luchtig babbelen. Maar dan moeten het infuus ingeprikt en dan moeten ze zich werkelijk concentreren en kunnen dan geen gesprek meer voeren. In het onderzoek wordt vastgesteld dat verpleegkundigen heel goed in staat zijn om de aandacht van die persoon af te wisselen met de aandacht voor de zaak en dan terug naar de persoon *zonder de aandacht voor een van beide te verliezen*. Terwijl we vroeger bij studenten hebben gezien dat zij dat niet kunnen.
- Terugkomend op de geconcentreerde aandacht aan de ene kant en de meer verdeelde aandacht aan de andere kant. Natuurlijk, ook die verdeelde aandacht vereist een bepaald soort concentratie, namelijk dat ik niet bezig ben met wat ik vanavond zal koken of waarom mijn dochter vanochtend zo chagrijnig was? Maar dat ik die dingen even achter me kan laten en me kan bezig houden met dat wat zich op die plek voordoet. Vervolgens kan ik op die plek wel weer een wat minder krampachtige houding aannemen. Geconcentreerde aandacht wordt dan vooral gezien als heel doelge-

richte aandacht. Zoals in zo'n interview. Je bent bezig met je eigen vragen en je vergeet te luisteren naar wat de ander vertelt. In mijn idee – ik heb ook met interviews gewerkt – zijn goede interviewers nieuwsgierige interviewers. Vanuit nieuwsgierigheid naar wat die ander te vertellen heeft, stellen ze goede vragen. En als ze heel braaf zijn en geconcentreerd, dan hebben ze dus geen aandacht. Of te weinig aandacht.

- Een ander moeilijk punt, ook in het boekje, is zeg maar die duistere kant van aandacht. De vraag daarbij is: als aandacht ontaardt in mensen achtervolgen, doorvragen op momenten dat mensen daar genoeg van hebben, kun je dat dan nog wel echte aandacht noemen? We doen er goed aan om het gevaar te onderkennen als zou aandacht alleen maar een weldaad zijn. Aandachtigheid trekt ook mensen naar je toe. Sluit mensen ook in. En dan moet je je dus gaan afvragen: is dat erg en is het misschien geen echte aandacht? Die discussie laten we nu rusten. Aandacht is meer dan een weldaad, het is ook gewelddadig in heel veel opzichten. Er zijn allerlei voorbeelden waarmee dat geïllustreerd kan worden, maar voor dit moment is het goed om te zeggen: we moeten het op de rol houden. We moeten niet naïef worden en het niet noemen. Want als het op de rol staat, dan hebben we nog veel te bespreken.
- Er is een spreken is over aandacht dat heel erg uit de cognitieve hoek komt – dan gaat het over concentratie en al dat soort dingen, verdeelde aandacht enzovoort. En er is aandacht die in heel veel gevallen vervangen kan worden door liefde, of hartelijkheid, of een betrekking, of zorgzaamheid. En nu is de vraag of je niet juist in dat spannende tussengebied tussen die twee manieren van spreken moet zijn. Het specifieke van aandacht is misschien juist het ongrijpbare, intermediaire veld tussen cognitie enerzijds en zorg/liefde anderzijds. De vraag is dan of je in dat tussengebied niet uiteindelijk te maken hebt met een betrekkelijk ongrijpbaar fenomeen en dat je het dus ook bij die ongrijpbaarheid moet houden. Als je dat als het ware uitsorteert naar de ene kant of uitsorteert naar de andere kant, dan kan het wel eens zo zijn dat je de angel haalt uit wat je wilt doen. Dit houdt nog een stevige denkopdracht in.

2^e Presentatie door Bram Schriever en Jean-Pierre Wilken, vanuit de werkgroep Presentie & Onderwijs.

Thema: In deze werkgroep bezinnen opleiders van verschillende instituten, docenten, supervisors en anderen zich op de vraag: Wat heeft de theorie van de presentie te bieden voor het onderwijs? Daarbij richt de werkgroep zich met name op het HBO-onderwijs en dan weer meer toegespitst, voornamelijk op het agogisch onderwijs; maar er zijn ook mensen uit verpleegkundige en allerlei andere opleidingen.

Een tweede aanleiding vormt een invitational conference welke in februari j.l. werd gehouden; een studiedag met experts op het terrein van zorg en welzijn, die zich ook bezig hielden met het thema rond presentie en methodiek.

Op veel plaatsen binnen zorg en welzijn staat de presentiebenadering erg in de picture. En gelijktijdig is op veel plaatsen diezelfde vraag: maar wat houdt die benadering nu eigenlijk in? En wat kunnen we er uiteindelijk mee? Is de presentiebenadering iets binnenkerkelijks? Is het een maatschappelijke tegenbeweging als reactie op het sociaal technologische denken? Of hebben verschillende dingen wel met elkaar te maken? Wat heeft de theorie van de presentie te bieden aan werkers binnen welzijn en zorg? Dat is eigenlijk de belangrijkste vraag. En blijkbaar zitten er in de beroepspraktijken van de werkers in het buurtpastoraat zoveel aanknopingspunten en opvallende lijnen, dat er 900 bladzijden over te schrijven zijn. Naderkend over de presentie en de theorie van methodisch handelen moet dan ook de vraag gesteld worden: wat is dan methodisch handelen? Er zijn natuurlijk heel veel definities denkbaar; de volgende komt van de Nederlandse vereniging van Maatschappelijk Werk: *“Methodisch werken kan omschreven worden als een systematische handelwijze, waarbij een hulpverlener probeert via een bewust gekozen werkwijze en een bewust gekozen strategie een vooraf gekozen doel te bereiken.”*

Kenmerken van methodisch werken zijn dan:

1. Er is sprake van systematiek
2. Er wordt procesmatig gewerkt
3. Het is doelgericht

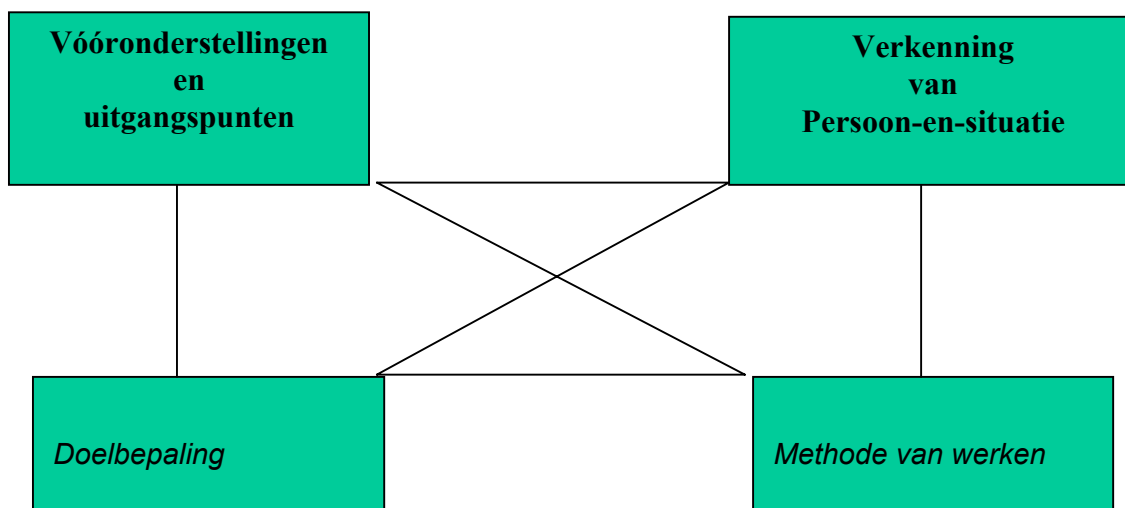
Er zijn bredere opvattingen. Bijvoorbeeld: kenmerken van methodisch werken zijn: het gebeurt op een bewuste wijze en het gebeurt op een planmatig wijze; systematisch, strategisch en doelgericht. Maar, het belangrijkste is dat er een kop en een staart aanzit; hier is A en daar is B en hoe komen we daar.

Een bekende in het agogisch werk is Gerard Donkers. Hij omschrijft in zijn boek "*Veranderkundige modellen*" het begrip methode als volgt: "Het gaat om een vaste, weldoordachte manier van handelen om een zeker doel te bereiken. Er zit een bepaalde manier van orde in het werk. Het begrip methode legt de nadruk op het middel, de procedure en de instrumenten die de werker gaat gebruiken. Het gaat om de manier waarop de agoog te werk gaat; het gereedschap op zichzelf."

En daarbij, of beter gezegd daarnaast, hanteert Gerard Donkers ook het begrip strategie. En dat is een belangrijk punt voor vanmiddag, voor de bespreking. Wat bedoelt hij daarmee? In onze manier van werken gaat het om een hele strategie. En die strategie is meer dan alleen de methode. De strategie, zegt Donkers, omvat ook:

- Vooronderstellingen en uitgangspunten. Elke agoog gaat uit van waardeoordelen en vooronderstellingen die samenhangen met bepaalde visies. Dat is dus breder dan methode.
- Verkenning van persoon en situatie. Wie is nou die ander waar je als sociaal agoog mee te maken hebt? Gerard Donkers vult dat ook weer heel erg gericht in. Als je het vrij vertaalt, kun je zeggen: hier zouden aanknopingspunten kunnen zitten voor de exposure. Gerard Donkers vult dat verder ook in met: heeft de ander al eerder vragen gehad? is de ander al eerder in de hulpverlening geweest? De verkenning van persoon en situatie kan uitnodigen tot een veel breder verkenning van de wereld van die ander.
- Doelbepaling. Ook daarbij, zegt Gerard Donkers, gaat het eigenlijk om een lineair proces, van vraag naar oplossing: de doelstelling die gesteld wordt is het directe antwoord op de probleemstelling. En dat maakt het dus weer heel erg klein.
- Methode van werken.

Een model uit het boek *Veranderkundige modellen*:

Deze vier onderdelen vormen de basis van het werk van een sociaal-agoog, het een kan niet zonder het ander. Als sociaal-agoog ga je altijd uit van bepaalde vooronderstellingen en uitgangspunten. Dit is een soort basis van waaruit en waarom je het doet. De verkenning van de persoonlijke situatie is een belangrijke verkenning naar de ander. En wat Donkers heel duidelijk heeft, zijn dus allemaal verbindende lijntjes; want ze houden ook verband met elkaar. Mijn methode van werken heeft te maken met wie ik ben. Of: wat zijn mijn uitgangspunten? Of: wat moet er gebeuren met deze persoon met wie ik te maken heb? Op deze vier aandachtsgebieden en op de vraag hoe dit zich verhoudt tot de theorie van de presentie komen we later terug.

Tot zover met betrekking tot methodiek.

Vanmiddag gaat het over de vraag: hoe verhoudt strategie zich met de theorie van de presentie? Schema (uit het boek)

Kenmerken van de presentie-beoefening	Werkprincipes van de presentie-benadering
1 vrij zijn voor	zich (laten)vrijmaken
2 openstaan voor	zich (laten) openen
3 een aandachtige betrekking aangaan	zich (laten) betrekken
4 aansluiten bij het bestaande	zich (laten) voegen
5 perspectiefwisseling	zich (laten) verplaatsen
6 zich aanbieden	zich (laten) lenen
7 geduld en tijd	zich (laten) beheersen
8 de trouwe toeleg	zich (toewijden)

Deze uitgangspunten (vrij zijn voor enz.) hebben ook iets heel nadrukkelijks in zich in de zin van methodisch. Het is zeer bewust, het is systematisch, het is procesmatig, zou je kunnen zeggen.

En dan een kort citaatje uit de theorie van de presentie: “*De beoefening van de presentiebenadering is geen ongeregelde praktijk, maar een methodisch strenge, competentievergende aangelegenheid, die niettemin duidelijk afwijkt van wat gewoonlijk onder methodisch werken wordt verstaan.*”

Nu zou je kunnen zeggen: we zijn klaar. Het antwoord is heel helder: het is een methode, het is methodisch werken. Het is anders, maar het antwoord ligt al gegeven in wat de theorie van de presentie is. Er is dus geen vuiltje aan de lucht. En toch ligt het wel iets gecompliceerder, althans in het werk van sociaal agogisch werkers en in de opleiding voor sociaal agogisch werkers.

Tot slot. Hoe is nu de relatie tussen enerzijds de presentiebenadering en anderzijds de methodiek? Hoe verhoudt zich dat nu tot het onderwijs? De presentiebenadering heeft veel aandacht, o.a. in het beroepenveld van zorg en welzijn, waarin professionals worden opgeleid om professioneel te gaan werken. Volgens een duidelijke richting, een duidelijke methode.

En hoe verhoudt zich dat tot het onderwijs? Want onderwijs, dat is het lastige maar ook het uitdagende van de werkgroep, onderwijs gaat wel over leren. En de neiging bestaat – zeker als je werkt met 17- of 18-jarigen die net van het voortgezet onderwijs komen en die een sociaal agogisch beroepsopleiding gaan doen – mensen te willen helpen. Zij willen problemen oplossen. Zij denken: nou, bureau Jeugdzorg is volop in de picture, wij gaan het wel even anders doen, want wij weten het. En hoe verhoudt zich dat nou tot hoe wij op willen leiden? Hoe verhoudt zich de visie van de presentiebenadering of van de theorie van de presentiebenadering tot competentiegericht leren? Ben je uitgeleerd? Kun je het afkruisen? Kun je het aftekenen en dan ben je zo ver. Welke plaats – daar zijn we ook steeds mee bezig – geef je de presentiebenadering in een competentiegericht curriculum van een opleiding? Want het móet. En dan gaat weer over afrekenen..

Als werkgroep hebben we de volgende stellingen geformuleerd die gelijktijdig ook vragen zijn; en die vragen willen we bespreken vanmiddag.

De presentiebenadering:

1. is een filosofisch-ethische *beroepshouding*. (Zit het nou in de structuur van je opleiding, om het maar even zo te zeggen? Komt het overal in terug? Hoe werk je nou presentiegericht binnen een module taakgerichte hulpverlening, waarin je een gesprek met de cliënt moet doen - want in vijf gesprekken moet het probleem opgelost zijn, anders wordt het niet meer vergoed door de ziektekostenverzekeraar.
2. kent een *theorie*, een (groeïende) *body-of-knowledge*.
3. kent vormen van *communicatief handelen*.
4. is een vorm van *interventie* die er op gericht is tegemoet te komen aan de behoefte aan gelijkwaardige steun van mensen die vereenzaamd zijn, geïsoleerd, kwetsbaar en als sociaal overbodig beschouwd worden. (Met deze stelling wordt de presentiebenadering al in een bepaalde hoek geplaatst.)
5. het beoogde resultaat van presentie is dat er ruimte ontstaat voor *empowerment*, een ruimte die vervolgens kansen biedt voor verbetering van de kwaliteit van leven.

Eigenlijk was de instelling van de werkgroep aan het begin een heel praktische: Hoe moeten we het nu strategisch zo aanpakken dat we de presentiebenadering in allerlei vormen van onderwijs kunnen laten neerdalen? Ervan uitgaande dat dat goed is. Vervolgens bleek dat dat niet zomaar rechttoe rechtaan te doen is. Daarop is de werkgroep zich gaan buigen over de positionering van de presentiebenadering ten opzichte van het onderwijs. Eerst moet je het goed kunnen positioneren, als het ware kunnen vertellen hoe dat zich verhoudt. Dan gaat het natuurlijk gelijk ook weer over de vraag: wat is dan presentie in de kern? En vervolgens ga je goede strategieën bedenken om het geïmplementeerd te krijgen; en ook dat hoofdstuk is natuurlijk niet eenvoudig; want dan stuit je bijvoorbeeld op het probleem van mensen die je

duidelijk moet maken wat het nu wel is en wat het nu niet is en daar zijn we zelf natuurlijk ook volop mee aan het worstelen. Dus, een zekere voorzichtigheid en een zekere schroom betrachten we daarbij.

We willen uiteindelijk toch een paar concrete handvatten als het ware proberen te formuleren waarmee opleidingen hun voordeel kunnen doen, om in ieder geval op een heel behoedzame en zorgvuldige wijze de presentiebenadering ergens te laten neerdalen in het onderwijs, via docenten, via het programma enzovoorts. Daarbij is het handig om te kunnen zeggen: wel, zo kun je dat doen en zo moet je het ook vooral niet doen, want er is een groot gevaar dat het dan verkeerd gaat of afbreuk doet aan de intenties.

De eerste vraag die we u willen voorleggen is: Herkent u zich in de positionering zoals we die hebben gekozen? Herkent u zich in de punten die wij geformuleerd hebben rond die positionering? Want daar zit een aantal boodschappen in die je als het ware moet overdragen voordat je begint de presentie een plek te geven in dat onderwijs.

De volgende vraag zou zijn, aan de hand van het schema van Donkers – want dat is toch een soort basis-schema dat je in allerlei opleidingen ziet terugkomen: Is dat nou een handig aanknopingspunt om de presentiebenadering een plek te geven, en dus ook de aspecten ervan een plek te geven?

En een derde vraag is: Geef ons praktische adviezen en tips hoe we hiermee verder kunnen gaan.

Een ding daar nog aan toevoegend: het denken over de presentiebenadering nodigt uit om over veel fundamentele dingen na te denken. Du moment dat je het gaat hebben over methodiek, ga je automatisch nadenken over: wat is methodiek? Een methodiek is niet iets op zichzelf staands, maar daar moet een context omheen staan; het moet voortkomen uit een visie, daar hoort een handelingskader bij en ook een communicatief kader.

En een andere kwestie sluit daar onmiddellijk bij aan: wat is professionalisering? En eigenlijk ook weer een reflectie op: wat zijn de grondslagen van je werk als professional? En dan kom je er ook achter dat we in de opleidingen en in wat je aan studenten probeert aan te reiken, het normatieve kader toch behoorlijk zijn kwijtgeraakt; of dat het in opleidingen behoorlijk ondergesneeuwd is geraakt en naar de achtergrond is verdwenen. De aandacht die er is voor de grondslagen van je handelen als professional, je ethiek, de zorg-ethiek, komt nu pas weer een beetje terug.

Discussie

- Er is meer variatie in HBO-opleidingen en ook in opvattingen van methodisch handelen dan in de presentatie naar voren komt, wordt opgemerkt. Daarom is het ook jammer dat wel Gerard Donkers aan de orde komt, maar niet zijn laatste boek over zelfregulering, zijn proefschrift. Daarin verschuift hij van de opvatting van veranderkundige modellen, die hij in de jaren tachtig heeft gemaakt, naar een heel andere opvatting van methodisch handelen en van maatschappelijk werk, waarbij hij veel meer de nadruk legt op de verbinding van strategisch en communicatief handelen. En waarbij hij ook een aantal ideeën ontwikkelt waarin met name het begrip normatieve en reflectieve professionaliteit centraal staat. En vanuit dat idee van de normatieve professionaliteit is men in andere opleidingen in het eerste jaar uitgebreid bezig met die grondslagen; waar het gaat over waarden en normen en de last van het gedrag; over deugdelijk leven. En daar gaat het niet alleen maar over beroepsethiek, maar vooral over het waarden en normen element. En van daaruit kun je heel andere ideeën hebben van methodiek. Belangrijk is dat je niet het technologische alleen maar definieert, maar ook de normatieve verantwoordelijkheid, ofwel de normatieve verantwoording. Je hebt ook een motivationele inzet bij het sociale handelen, namelijk dat je eventueel met iemand anders iets wilt bereiken. En als je het zó beredeneert dan komt de presentiebenadering op een aantal punten in beeld.
- Is het mogelijk de creatief muzische vakken in te zetten bij colleges, om mensen presentie te laten ervaren en/of ook dingen met elkaar te kunnen uitwisselen? Er wordt een voorbeeld gegeven van een opleiding waar binnen culturele werkvormen aan-

dacht is voor, wat genoemd wordt, het muzisch-ludische. Daarbij gaat het over verhaal, spel, drama en humor. En er is altijd het probleem binnen het agogische dat je een verbinding moet maken tussen het intrinsieke en de mogelijke maatschappelijke effecten. En het nadeel is dat kunst - wat als spel een intrinsieke activiteit is – een middel moet worden. Dan ontstaat er altijd ruis. En dat hoort bij dat muzisch-ludische. Het gaat om het vraagstuk van het communicatieve waarbij het expressieve natuurlijk heel erg belangrijk is en binnen die dialoog ontwikkeld moet worden.

- De betekenis van de presentietheorie op een speciaal terrein doordenken is niet alleen een technische kwestie maar ook een strategische vraag; nadenken over wat de presentiebenadering in een bepaald beroep betekent. Het doordenken van die betekenis leidt tot een doordenken van de strategische benadering. In de werkgroep zitten mensen van verschillende opleidingen en disciplines. En vanuit die verschillende terreinen en disciplines wordt er hard nagedacht over de verhouding tot het eigen beroep (maatschappelijk werk, verpleegkunde, SPH, enz.) Maar in de werkgroep is er bewust voor gekozen om te starten vanuit wat gemeenschappelijk is op het gebied van onderwijs en presentie. Een verdere doordening vraagt veel meer dan wat een kleine werkgroep nu aankan. Mogelijk kan er in een later stadium gekeken worden naar de betekenis voor ieders specifieke beroepenveld.
- Een ander probleem is de systemische werking. Hier is gezegd: er moet af worden gerekend; er moeten punten worden gescoord, enzovoort. Dat is ook een thema. Professionalisering en de presentietheorie vallen niet samen met die systemische drang en dwang. Het zou al mooi zijn wanneer je ruimte kon creëren.
- Is het probleemgestuurde onderwijs mogelijk een opleiding waar de presentiebenadering soepel een plaats zou kunnen krijgen? Denk bijvoorbeeld aan het groepswerken om problemen helder te krijgen: hoe functioneert alleen al zo'n groep? Hoe ben je daar voor elkaar present? Hoe werkt het daar nu al? En daarnaast de vraag: en wat ga je daarmee doen naar de praktijk toe? Je kunt op allerlei vlakken insteken.
- Belangrijk is de bewustwording dat je altijd, als je handelt, intervenueert, interventies pleegt, waardegericht bezig bent. Je geeft richting aan je handelen, vanuit bepaalde ideeën. Of je daarbij de presentiebenadering als een nieuwe methodiek moet beschouwen, is maar de vraag. Eerder zou te denken zijn aan het wetenschapsfilosofisch debat.
- Vraag is of je een "een-op-een" schakeling moet maken tussen de competenties die we gebruiken in de opleidingen en de presentie, of dat we moeten kijken naar de resultaten van presentie. In het boek van Frans Brinkman (*Presentie praktijk. Een verkenning in de maatschappelijke opvang*, uitg. NIZW 2004) wordt heel veel geschreven over agogische vaardigheden en over het voortdurend corrigeren van sociaal gedrag. Om presentie in de richting van het onderwijs te brengen en in competentieverband te gaan beschrijven, zul je veel meer dat soort begrippen moeten gaan gebruiken,
- In het schema waarmee Andries Baart zijn boek beëindigt, wordt gesproken over bemiddelingsmomenten. Een bemiddelingsmoment is methodische reflectie; maar er zijn meer van die momenten. Misschien kan dat schema gebruikt worden als kapstok?
- In discussiepunt 4 wordt gezegd: "presentie is een vorm van interventie..." Daarmee voeg je feitelijk de presentiebenadering in de interventiebenadering in. Dat spoort niet met het eerste, met een beroepshouding. Als je zegt 'het is een beroepshouding' dan betekent dat dat het feitelijk vooraf gaat aan al de rest en dan betekent dat dus ook dat al de rest opnieuw doordacht moet worden. In deze presentatie wordt gezegd: dames en heren, wij leren jullie een hele hoop interventies en een van die interventies is aanwezig zijn, presentie. Dat zou je dus echt een buitengewone reductie van de presentietheorie kunnen noemen.
Maar het is ook al een oude discussie. Het feit dat je als beroepskracht ergens neergezet wordt is in zekere zin al een interventie. En daar kun je eindeloos over gaan discussiëren. Maar de echte vraag komt daarna: wat dóe je dan? En daaronder ligt dan de vraag: waar moet de discussie in feite over gaan?

- Kanttekening bij de 5^e stelling over empowerment: presentiebeoefening is niet pas geslaagd als er resultaat geboekt wordt – ook wanneer dat niet gebeurt is er presentie. Ook bij een opleiding moet je van de praktijk uitgaan en door blijven denken en de theorie ernaast zetten. Die wisselwerking moet je steeds houden omdat, elke keer als je denkt dat je het begrijpt, het goed is om nog eens opnieuw te gaan kijken. Dat is de oefening die je moet blijven maken, ook als je in het werk zit. Ook vanuit de opleiding kun je niet denken: nu weet ik het wel en ga ik het doen, maar zul je voortdurend die wisselwerking moeten houden. Alleen van daaruit is het verder te leren.
- Er wordt voor gepleit om, in plaats van hulpverlening, in eerste instantie te spreken over agogische dienstverlening. Waar het om gaat is dat mensen gestimuleerd worden om zelf een aantal dingen voor elkaar te krijgen, om te overleven en van het leven iets te maken. In die dienstverlening worden dan drie vormen onderscheiden: interventie, ondersteuning en facilitering. De presentiebenadering is dan een benadering om het vraagstuk van de dienstverlening op die drie niveaus op elkaar te betrekken. En dan kun je er vervolgens voor zorgen dat je via de ondersteuning en via de facilitering aanwezig bent.
- Een ander begrip dat mogelijk dienstig zou kunnen zijn, is 'inclusief dienstbetoon'. Dat staat naast empowerment. Het gegeven dat je samen met mensen iets doet en dat het niet alleen maar een product is en niet alleen maar een proces. Als zodanig zou het begrip kunnen helpen om uit te komen bij presentie. Dit verbreden van begrippen zou verder doordacht moeten worden. Daar is het laatste woord ook op deze studiemiddag nog niet over gezegd.

3^e Presentatie door Marianne Banning-Mul en Hans Banning.

Thema: Narrativiteit en Presentie,

naar aanleiding van de uitgave 'Narratieve Begeleidingskunde'.

Dit boek verschijnt in de zomer van 2005 bij uitgeverij Nelissen in Soest; ISBN nummer 90 244 17 112.

(De hierna volgende presentatie is de eigen tekst van de auteurs.)

“Deze inleiding bestaat uit vier delen. Het eerste deel gaat over wat wij in ons boek onder ‘narrativiteit’ verstaan. Het tweede deel over **een kernbegrip** in deze betekenis van narrativiteit: het problematiseren. Het derde deel spitst zich toe op de plaats van de presentie in de narrativiteit. Het vierde deel sluit af met enkele stellingen.

In deze inleiding, die maar kort mag zijn, zijn we genoodzaakt om hier en daar nogal zware woorden en teksten te gebruiken, die we niet uitleggen. Mochten ze vragen oproepen, dan horen we dat graag in de discussie.

1. Wat verstaan wij onder narrativiteit?

Levens- en ervaringsverhalen zijn subjectieve constructies. Ze geven taal aan persoonlijke en individuele belevingen van een ervaren werkelijkheid. Ze kunnen de werkelijkheid zelf vertekenen. Ze kunnen daarmee de verteller in een irreële, inadequate en verstarde positie houden. Deze verhalen kunnen gesloten grenzen aanbrengen. Binnen die grenzen leven opvattingen en meningen die een gestold en een bijna absoluut geldend karakter hebben. Wat buiten die grenzen ligt, is vreemd, gevaarlijk en soms zelfs vijandig. Denk bijvoorbeeld aan menige uiting in verleden en heden met betrekking tot mensen met een andere culturele achtergrond. En ook aan onze eigen reacties in confrontatie met wat ons vreemd aandoet. Onze subjectieve taalconstructie kan ook belicht worden vanuit het onderscheid tussen de maatschappelijke, vertechniseerd en gerationaliseerde systeemwereld en de persoonlijke, subjectieve leefwereld (Habermas, Kunneman). De systeemeisen en verwachtingen van instellingen, bedrijven en de maatschappij kunnen zich diep genesteld hebben in het persoonlijk leven van mensen. Hun eigen authentieke verlangens, creatieve mogelijkheden en zinbeleving kunnen geen of bijna geen stem en taal krijgen. Dit roept ook de vraag op hoe te handelen in de spanning tussen beide werelden, zodat het optimale bereikt kan worden. Harry Kunneman gebruikt voor dit veld van spanningen het woord interferentiezone.

De kunst en de kunde van een narratieve deskundigheid, zoals wij die voorstaan, houden een openbreken van het verstarde en het maatschappelijk dominante verhaal in ten einde bij de vertellende cliënten – en dan denken wij met name aan mensen die hoe dan ook agogisch bezig zijn - een vitalere, bredere en eventueel andere kijk op zichzelf en hun werkzaamheden te laten ontstaan en daar taal voor te laten ontdekken. Gebruikte taal en teksten worden derhalve door de professionele begeleider scherp beluisterd om de verteller begrenzings daarin te laten ervaren en daardoor een verwondering te laten ontstaan voor wat óver de geconstrueerde grenzen heen aan waarden en mogelijkheden te vinden kan zijn. Dit vraagt van de begeleider een zeer betrokken aanwezigheid; een waarlijke presentie.

Wat ons voor ogen staat is een problematiserende narrativiteit, die taal en teksten ontregelt om mensen tot een grotere klaarheid te brengen. Het gaat ons niet om een min of meer therapeutische heling en genezing van mensen die het roer in hun leven helemaal kwijt geraakt zijn. Wij richten ons op mensen en met name professionals in op mens gerichte beroepen, die zich kunnen ontplooiën om persoonlijker en adequater in leven en professioneel werk te leren functioneren en om alternatieven voor hun mogelijk enigszins vastgeroeste levenskijk en werkwijze te vinden. Het woord normatieve professionaliteit zou hier terecht bij kunnen vallen.

2. Wat houdt een problematiserende narrativiteit in?

De bedoeling is dat de verteller in, door en met zijn taal en teksten tot verwondering, vitaliteit en creativiteit komt. De professionele begeleider stelt zich in een subject – subject relatie, dus in dialoog met de professionele werker op. De verantwoordelijkheid van de begeleider is dat de ander tot zijn recht komt, ook tegen - wellicht geïnternaliseerde - dominante systeemverwachtingen in.

Hiertoe tracht hij teksten en taal te problematiseren. Hieronder verstaan we: *het ontregelen van een orde, omdat die orde andere kwaliteiten en andere mogelijkheden uitsluit.*

Deze omschrijving houdt in dat het proces van erkenning, miskenning en uitsluiting scherp onder de loep genomen wordt. Dit betekent, dat de verteller over de eigen geconstrueerde grenzen heen gaat kijken en het andere en vreemde als een appèl leert ervaren. Hij dient voor het andere en vreemde in hem zelf en buiten hemzelf *bezoekbaar* te worden (naar een uitdrukking van Peter Sloterdijk in zijn nieuwste boek 'Sferen'). Dit vraagt om een houding van verrassing.

Het problematiseren wil ook zeggen dat teleurstelling, verdriet en pijn niet verdoezeld worden, ook niet de pijn van het verlaten van de bekende, veilige en geconstrueerde orde. Problematiseren is het deconstrueren van taal en teksten om tot een beter en doorleefd inzicht en tot een grotere krachtadigheid te komen. We hebben daarvoor een zevental me-

thodische handreikingen geformuleerd (waarvan we enkele aan Frans Boeckhorst hebben ontleend). Binnen het kader van deze inleiding kan ik ze enkel noemen.

1. Het ontwarren van tegenstrijdigheden en verwarrende uitspraken (de zogenaamde verhaalknopen die in een tekst aanwezig kunnen zijn).
2. De verteller van perspectief laten verwisselen om een andere kijk op de situatie te laten ontstaan.
3. Het bewaren van zwijgen en stiltes om de verteller bij zichzelf te laten komen.
4. Het gebruik maken van metaforen en symbolen om de uitgekristalliseerde ervaring van de ander in een wijder perspectief te plaatsen.
5. Het rond dwalen in en rondom het verhaal om achtergronden en wortels te laten ontdekken.
6. Het benoemen van halve en algemene teksten en van barsten en scheuren in teksten.
7. Het benoemen van krachteloos makend of juist beheersend taalgebruik.

Het uiteindelijk doel is het laten ontstaan van een speelruimte, waarin oude en nieuwe ideeën en opvattingen elkaar ontmoeten en eventueel met elkaar op spanning komen. De speelruimte doorbreekt al wat tot dan herkenbaar, controleerbaar en als vanzelfsprekend ervaren is. In de speelruimte krijgt *het nomadisch bestaan*, zoals Rosi Bardotti dit verwoord heeft, en *de verstekeling en het kind in ons*, in de bewoordingen van Lyotard, een kans tot leven. Het problematiseren vraagt van de professionele begeleider een houding van een betrokken aanwezigheid en aandacht, van *present-zijn* dus. Ik heb daar al even op gewezen. Deze staat gericht op de voortgaande professionalisering van de supervisant. De problematiserende narrativiteit krijgt zo ook gestalte in het eigen beroepsmatige werken van de supervisant. In het volgende zal de problematiserende narrativiteit verder uitgediept worden, waardoor de presentie als een noodzakelijke voorwaarde scherper onderlijnd kan worden.

3. De problematiserende narrativiteit en de presentie

Een drietal praktijk-verhalen.

“Enigszins geïrriteerd luistert Yvonne, supervisor aan een HBO, afdeling Social Work, naar de inbreng van haar supervisante. Zij vertelde over haar gevoelens van onrechtvaardigheid omdat achter de rug van haar werkbegeleidster om over die begeleidster kwaad werd gesproken. De supervisante heeft een zeer goede relatie met deze werkbegeleidster. De supervisor Yvonne acht deze inbreng van haar supervisante onvolgende, omdat het weer niet over de verhouding werker-klant gaat en al helemaal niet over de supervisante zelf... Yvonne is mij bij in begeleiding. We lezen in de supervisie samen het gedicht TAMARA A, jaren geleden door Theo de Boer uitgereikt aan Havel bij het winnen van de Erasmusprijs. In dit gedicht klaagt de dochter bij haar vader dat haar vriendin, Tamara uit A, haar wel brieven schrijft maar het nooit over zichzelf heeft, alleen maar over de standbeelden van Lenin en andere grote communisten in haar stad. “Maar”, zo zegt de vader, “ zij schrijft over zichzelf, dochter”.... zo eindigt dit gedicht.

Het narratieve moment gemist...?

“Stampvoetend en krijsend vraagt een licht verstandelijk gehandicapte vrouw van 19 jaar, net weggelopen bij haar lover boy, aan Roos haar begeleidster om voor haar huisvesting te regelen. Roos legt omstandig uit dat dit niet tot het takenpakket hoort van de dienst waar zij werkt. Nog voordat ze is uitgepraat, vliegt er een stoel door het steriele spreekkamertje. Roos wordt net niet geraakt. De vrouw rent scheldend en schoppend het kantoor uit. Roos ziet haar vanuit het raam van haar kantoor wegrennen, al schoppend tegen geparkeerde auto's. Enkele weken later komt Roos met een burn-out thuis te zitten.

Het narratieve moment gemist... Interventionisme van de begeleidster?

Michel, bijstand-maatschappelijk werker bij de sociale dienst ontdekt fraude bij een klant. De klant pikt dit niet en dient een klacht over Michel in. Bij de bespreking van de-

ze klacht in het bijzijn van de manager scheldt de klant Michel uit voor alles wat maar mogelijk is. Michel zegt deze tirade met verbijstering en vooral verbazing te hebben aangehoord. Op het einde van dit gesprek bood de klant Michel excuus aan over zijn gedrag.

Het narratieve moment toegelaten?...

Onze aandacht richt zich dus op de **PROBLEMATISERENDE NARRATIVITEIT** in begeleidingscontexten van professionals in mensgerichte beroepen. Uitgangspunt is hier het **ERVARINGSVERHAAL** van de professional-in-supervisie. Deze professionals zijn werkzaam binnen de interferentiezones tussen leefwereld en systeemwereld. Hier is sprake van een uiterst maatschappelijk-culturele complexiteit, waar geen reductie geduld is en waar allerlei botsende betekenisgevingen tegelijkertijd op de werkers afkomen en in henzelf afspelen!! Het is ons inziens mogelijk om deze complexiteit in de gesproken taal terug te horen. Middels een problematiserende narrativiteit willen wij de per definitie **GEBROKENHEID VAN DE ERVARINGSVERHALEN EN DEZE BOTSSENDE AANSPRAKEN** zowel vanuit het perspectief van de klanten als vanuit het binnenperspectief van de werkers opsporen.

In de bovengenoemde voorbeelden wordt de schreeuw om hulp door Roos eerst vertaald in een bureaucratisch aanbod of liever gezegd geen aanbod.

Doordat professionals in het contact met klanten ook zichzelf confronteren met hun eigen verwarde verlangens, verplichtingen, hiërarchie, socialisatie raken zij aan hun eigen normatieve professionaliteit. Wat betekent in dit opzicht de keuze die Roos maakt om eerst de taakstelling van het bureau aan de orde te stellen? Zijn de systeemeisen binnen de interferentiezone zo sterk voor haar? Beroven deze eisen Roos als het ware van haar eigen mogelijkheden tot een subject-subject gerichte presentie?

Middels een problematiserende narrativiteit willen wij beroepskrachten uitnodigen om hun eigen levensbreuken en levensbarsten (door Kunneman wel 'bestaansethiek' genoemd) op te sporen en bloot te leggen. **NIET OM DEZE TE HELEN** maar om daarmee bij de ander aanwezig te zijn en bijstand of raad te verlenen. Dit vraagt van degene die begeleid wordt, een **OMDENKEN** en een willen geconfronteerd te worden met **DE RAUWE KANTEN** van zijn professionele werk.

PRESENTIE IS ZODOENDE EEN VOORWAARDE VOOR EEN PROBLEMATISERENDE NARRATIVITEIT.

De ervaringsverhalen van professionals worden veelal gedomineerd door de functionele professionaliteit die zich o.a. kenmerkt door een methodisch-technisch gereguleerd handelen. Het verhaal van de ander wordt hier opgepakt als **INFORMATIE**. De professional is een **INSTRUMENTELE ACTOR**.

In het verhaal van de supervisor Yvonne bijvoorbeeld wordt de inbreng van haar supervisante gehoord als **INFORMATIE** over een niet op leren gerichte inbreng; dus onvoldoende.

De narratieve benaderingswijze wil in **DIALOOG** gaan met de ander om zowel bij de supervisor als bij de supervisant en daarmee ook in het handelen van de supervisant als uitvoerend beroepswerker het volstrekt individueel gearticuleerde op te diepen en te bevestigen; de ander die over zijn leven vertelt en daarbinnen ook **ZELF** aktor is!

Hier raakt de problematiserende narrativiteit aan **NORMATIEVE PROFESSIONALITEIT**.

De professional wordt zich ervan bewust binnen deze dialoog, gericht op bijstand dan wel beraad, voortdurend keuzes te maken vanuit zijn eigen bestaansethiek: wat gebeurt hier? Wat betekent dit? Wat is goed? Wie ben ik? Hoe gaan we verder?

In dit ervaringsverhaal worden, binnen supervisie, de professionals uitgenodigd zich ten diepste met zichzelf te confronteren teneinde vanuit die betekenislaag bij de ander present te kunnen zijn. De weg die wij dan al zoekend en hardop denkend gaan is: aandacht bij het beluisteren van verhalen voor het binnenperspectief. Wat wordt in het verhaal van de ander geuit en wat wordt slechts half gearticuleerd en waarom? Wij proberen juist bij het half gearticuleerde stil te staan. Welke verlangens, welke volstrekt eigen waarde worden hier geuit? Aangedaan durven zijn door het leed van de ander is het begin van de normatieve professionaliteit. Het uitvinden **WIE VERVOLGENS DIE ANDER IS** (zie het verhaal van het meisje

SAVANNA, dood gegaan door ouderlijke verwaarlozing en het niet onderkennen van de problematiek door de hulpverleenster) confronteert de professional met zijn eigen mogelijk gefixeerde concepten over bijvoorbeeld opvoedingspraktijken.

Het in-supervisie-gaan is niet dat HET AANGEDAAN ZIJN tot probleem wordt gemaakt.

Maar HET JE LATEN AANRAKEN is nu precies het startpunt voor verdere professionalisering.

Hier gaat het om de methodiek als grens voorbij en methodiek opgevat als een verwoording van grens. In de problematiserende narrativiteit beschouwen we de grens juist als een overgangsgebied, waar ONRUST heerst omdat voor en achterkant van de grens elkaar kunnen ontmoeten en er nieuwe relaties kunnen ontstaan.

In ons boek geven we aandacht aan het durven deconstrueren van een verhaal; het durven opsporen van andere grenzen, dan wel grenzen anders getrokken!

Een van de absolute voorwaarden is verwondering en het je durven laten verrassen! Zonder een verwonderende professionele attitude is noch presentie, noch normatieve professionaliteit, noch problematiserende narrativiteit mogelijk.

De man gilde het uit van de pijn. Het leek of zijn benen na de chemokuur in brand stonden. Niemand op de afdeling kon er wat mee: de zusters waren niet gediplomeerd (en mochten alleen bedden opdekken) en de co-assistent mocht niet behandelen. Danielle, de geestelijke raadvrouw, bleef bij de man tot er hulp kwam en hield zijn hand vast...

Stellingen

De tekst 'present zijn' roept conventionele verwarring op:

- Dat zijn we toch altijd als professionals!
- Oude wijn in nieuwe zakken!

Met de tekst WERKEN AAN PRESENTIE GEDURENDE HET CONTACT MET DE ANDER geven wij uitdrukking aan het zwoegende karakter van presentie; drukken we onze kwetsbaarheid in het contact uit; en benaderen we hiermee het volstrekt onconventionele en nomadische van dit er-zijn.

Het BEGRIJPEN stagneert het werken aan presentie. Het BEGRIJPEN staat haaks op problematiserende narrativiteit.

Wij hebben in ons begeleidingswerk (supervisie/coaching) een allergie ontwikkeld voor BEGRIJPEN...

Begrijpen getuigt van een DEDUCEREND taalgebruik. Dat wat algemeen geldig is, wordt begrepen in deze situatie van toepassing te zijn.

De problematiserende narrativiteit poogt af te rekenen met dit deducerend professioneel taalgebruik.

Uitgangspunt is nu juist HET VOLSTREKT TOEVALLIGE EN INDIVIDUELE, neergelegd en vaak verstopt binnen de verschillende betekenislagen van het verhaal.

Omdat problematiserende narrativiteit twee-zijdige individuering voorstaat (radicalisering van het subject) die tot stand komt in dialoog, kan het daarmee tevens afrekenen met de modernistische opvatting over autonomie. Het gaat binnen op mens gerichte beroepen nu juist om de RELATIONELE AUTONOMIE.

Een verwonderende professionele attitude zorgt ervoor dat de professional 'nooit onder dak' is (zie Baart) !!

Verwondering is noodzakelijk voor het werken aan presentie."

Discussie

- Eigenlijk zie je twee bewegingen: het gaat over narrativiteit van de werker zelf in het werk en het gaat over de begeleider van die werker in het veld. En het is heel lastig

om die twee tegelijk te bespreken, omdat het over twee toch wel verschillende posities gaat.

- Ook ik heb intervisie gehad en in een groep gezeten waar wij verhalen inbrachten uit ons werk en waar je vooral ook op zoek was naar dat eigene, dat persoonlijke daarbij, waarover ik jullie hoor spreken.. Ik heb daar veel van geleerd, denk ik. Maar wat mij er ook erg in tegen ging staan was dat ik dacht: het wordt zo therapeutisch! Het kwam van mijn moeder, of mijn vader, of mijn eigen geschiedenis, weet ik veel. En ik heb gaandeweg gedacht: misschien is het niet eens zozeer die methode als wel dat wat dan de begeleider van die werker er weer mee doet. Wat vraagt dat van dié persoon? Dat is nog weer bijna een derde laag in het verhaal. En hoe houd je dit soort narratieve begeleiding, intervisie, supervisie, of hoe je het wilt noemen – hoe behoud je het als een plek waar werkers met elkaar nadenken over hoe je een goede werker kan zijn. En waar je weg kunt, zodra je merkt: wat hier geraakt wordt, is toch echt iets wat in mij zit, komt uit mijn persoonlijke geschiedenis. Daar moet ik zelf, met iemand anders, persoonlijk mee aan de slag, want dat moet ik zelf op orde krijgen. En ik merk, als je dat niet goed doet in een groep, dat het een enorme spanning en lading op die groep gaat brengen omdat 'we hier toch niet in therapie waren, maar over ons werk gingen praten'. Dus: hoe doe je dat dan ook goed?
- En er is nog een andere laag. Het gaat in het werk vaak over verhalen. Dat kan taal zijn, of dingen aan de muur, of papieren die uit de kast komen rollen; het kan dus heel talig zijn en het kan heel beeldend zijn – en ik merk dat veel buurtbewoners, die al erg in een hulpverleningscircuit zitten, ook hulpverlenersachtig over zichzelf kunnen praten – en daarmee dus ook zichzelf kwijt raken in het geheel. Ik zie het daar ook gebeuren dat buurtbewoners niet meer over zichzelf praten, maar ze hebben het er over dat ze ADHD hebben of een borderliner zijn en daarmee is 'blijkbaar alles uitgelegd'. Ook zo zijn ze dan vaak op zoek naar hun eigen verhaal. En de vraag daarbij is dan: wat ben ik dan precies aan het doen? En hoe doe ik dat dan goed, als presentiewerker?
- Wanneer je verhalen in de buurt hoort, dan gebeurt er ook iets met jezelf. Dat roept de vraag op hoe je iets kunt doen met je eigen levensverhaal zonder daarin therapeutisch te worden? Mijn eigen aanwezigheid, mijn subjectiviteit gaat ook ontstaan in het verhaal. Zit daar niet een gevaar in wanneer je in het verhaal van een ander je eigen verhaal hoort meeklinken en je eigenlijk de ander niet meer hoort? Toch maakt precies jouw verhaal dat het verhaal van de ander geïnterpreteerd wordt, op een bepaalde wijze. Je zou dan ook kunnen zeggen dat de ander er recht op heeft om van jou te horen hoe jij het verhaal interpreteert.
Het raakt een beetje aan de discussie van eerder op deze studiemiddag waarbij gezegd werd: je bent aanwezig en tegelijkertijd, als je luistert, gaat er bij jou zelf iets beginnen. Wij zijn nooit neutrale personen. Het heeft ook te maken met de bepaalde positie die je hebt. En in een agogische situatie ligt dat nog veel subtieler en is het goed om je interpretatie terug te geven. Het gaat om het moment dat je het verhaal door je heen laat gaan; het moment waarop jij zegt: ik sta hier niet als een vreemde; dan heb jij woorden en uitdrukkingen waarin de ander zich begrepen voelt. Vlamingen hebben daar een veel mooier woord voor hebben, het woordje 'verstaan'. En dat is meer dan begrijpen. Dat is: ik ben bij jou
- Wat is het tegendeel van problematiserende narrativiteit? Is dat bevestigende narrativiteit? Belangrijk is het bij dit boek in de gaten te houden dat de context die is van begeleiding, begeleiding van professionals.
- Een vraag is ook in hoeverre mensen al een eigen levensverhaal hebben of, in eerste instantie, alleen maar fragmenten. Dan is er het vraagstuk van de articulatie: het geleidelijk kunnen uitspreken van wat je voelt. En voorts: kunnen bestaande verhalen of sprookjes of volksverhalen wel als voorbeeld-verhalen dienstig zijn? In het boek wordt hieraan door Han en Marianne één hoofdstuk gewijd, maar zij hebben dit niet verder uit willen werken. Het gaat puur om de verhalen van de mensen, de professionals zelf, welke geproblematiseerd worden.

- Door het problematiseren van de verhalen, waarin de werkers begeleid worden, hoop je dat zij in hun werk ook op eenzelfde manier zullen verdergaan. Als het ware een soort Droste-effect.
- In deze vorm van supervisie is erkenning een heel wezenlijk woord. In de deconstructie zit namelijk een geweldige erkenning. Dat houdt tegelijkertijd in dat presentie hier zo belangrijk is. Want je moet de pijn beseffen die de ander kan hebben omdat hij zijn verhaal moet verlaten. Erkenning heeft er vaak mee te maken dat in het verhaal van die ander vaak een miskennis naar voren komt, ofwel ten opzichte van mensen die ze ontmoet hebben of van hun situatie, en dergelijke.
- Naar voren komt dat je de verstekeling in jezelf weer een plek geeft en de relatie met de omgeving, met de maatschappij of met het systeem waarin je zit. Dat kan in een gevaarlijke spanning komen. Het gaat erom de complexiteit erin te houden. Dat klinkt simpel, maar de interferentiezone is van een gigantische complexiteit en die wil je in de supervisie, in coaching laten ervaren. Als je de verstekeling in jezelf in supervisie hebt leren erkennen, leren voelen, dan kun je in de praktijk beter omgaan met mensen die een verhouding met de verstekeling in zichzelf moeten opbouwen.

4. De voortgang van het presentieprogramma

Andries Baart schetst ontwikkelingen op het presentie-terrein.

- Vorige studiemiddag is er in de mededelingen verteld over twee aanvragen bij het NWO voor specifiek presentie-onderzoek – eenmaal op het terrein van bedrijfsethiek en presentie en eenmaal over moraaltheologische vraagstukken. Beide aanvragen zijn gesneuveld, helaas.
- Een ander groot project is er wél gekomen; een project dat draait rond het bereiken van zeer kwetsbare jongeren en kinderen / gezinnen. Het is een projectaanvraag onder de naam 'Kwetsbaar, maar niet alleen kwetsbaar'. Daarin zitten drie pilots:
 - Een project gaat over de vraag: Kunnen we - vanuit de speeltuin en met de kennis die speeltuinwerkers hebben van kinderen – bij multiprobleem gezinnen komen, om dan zowel die gezinnen te helpen als die kinderen? Dat is dus een totaal omgekeerde benadering dan te gaan denken vanuit de jeugdzorg of vanuit de school enz. Het is een groot project. Er werken in totaal 11 mensen aan mee. Het project is van start gegaan en ziet er heel goed uit. We gaan proberen dat van onderaf uit te werken, met bestaande kennis en praktijken.
 - Het tweede project gaat over de vraag: Zou het kunnen zijn dat presentiebeoefenaren zoals buurtpastores iets met kinderen kunnen doen en bereiken waar anderen niet zo goed toe in staat zijn en: wat is dat dan eigenlijk wat zij kunnen bereiken – hoe zit dat in elkaar? Ook dit project is inmiddels van start gegaan.
 - Het derde project heeft betrekking op zeer jonge moeders. Meisjes tussen 12 en 20 jaar die hun eerste kindje gekregen hebben, of soms al twee kinderen ('tiernermoeders'). In Rotterdam zijn er maar liefst 400 van zulke meisjes. En die meisjes hebben op allerlei manieren contact met elkaar en met maatjes. Voor hen is er ook een website: www.jongemoeders.nl. Alles wat die meisjes aan elkaar schrijven en zeggen op die website – verhalen over moederschap, over bevalling, over trots en eer en nog meer – hebben we verzameld in de laatste jaren, honderden verhalen en foto's. Die gaan we nu met precisie en verstand analyseren: wat gaat er om in de levens en in de hoofden van jonge moeders? Kunnen we dat begrijpen? enzovoorts. En daarop zit inmiddels een jonge, veelbelovende onderzoekster.

Drie onderzoeken dus, waarover we buitengewoon verheugd zijn. Ze duren twee jaar, dus in december 2006 is het afgelopen. Dan liggen daar een paar gewone, normale onderzoeksboeken: Hoe zit die leefwereld in elkaar? Hoe gaat het met multi-probleem gezinnen? Maar in alle gevallen hebben we ons voorgenomen, met

de hulp van een aantal mensen die aansluiten bij het onderzoek (zoals Frans Vosman, Geert van der Laan en Majone Steketee) om ook tot grondige beschouwingen te komen. Dus echt duidelijk wat meer dan een methodiekboek of zoiets. Goede beschouwingen: wat zijn praktijken? Wat is geldige kennis daarbij? Enzovoort.

- Bij het netwerk presentie zijn werkgroepen betrokken.
 - De werkgroep HBO, die vanmiddag het eerste thema verzorgde, kan aanvulling gebruiken. Wie geïnteresseerd is en/of meer wil weten: contact zoeken met Gisela Hoeve (studiesecretariaat), dat is de makkelijkste weg.
 - Er is inmiddels een intervisiegroep van de grond gekomen van uitvoerende werkers die zeggen: ik probeer op mijn werkplek aan presentie te doen, maar dat is allemaal nog zo eenvoudig niet. Ik zou het plezierig vinden om met collega's bij tijd en wijle bijeen te komen. Die werkgroep is er nu, heeft een eerste, geanimeerde bijeenkomst gehad. Het is geen werkgroep uit één gebied, het zijn verschillende vakgebieden bij elkaar. En het netwerk wil, als jullie daar interesse bij hebben, eventueel een tweede werkgroep starten, enzovoort. Dus, wie zoiets een goed idee vindt, wie wil aansluiten, moet dat gewoon zéggén, dan kunnen we daar vorm aan geven. Er is natuurlijk een oproep geweest in eerdere brieven, maar het is ook goed om daar nog een keer mededeling van te doen. Er zouden eventueel nog mensen bij kunnen en als de groep te groot wordt, kunnen we splitsen.
 - En juist vandaag heeft Henk Stellingwerf – geestelijk verzorger bij een psychiatrische ziekenhuis in Ermelo – gemeld dat hij eigenlijk wel een groep zou willen starten met geestelijk verzorgers die actief zijn in de psychiatrie. Wie geestelijk verzorger is, wie in de psychiatrie wat doen, moet zich dan gewoon melden. Als er een paar mensen zijn die dat willen dan knoopt Gisela de eindjes aan elkaar.
 - We hebben ook het voornemen om aan het eind van het jaar een werkgroep te starten specifiek voor pastores – als we tenminste allemaal genoeg adem hebben om het allemaal aan te kunnen ... Als je dat wilt, als je dat een goed idee vindt: melden! Wat we beogen is met heel eenvoudige voorzieningen mensen bij elkaar brengen die met elkaar wat willen doen en met elkaar daarover willen praten. En iedere keer valt op dat de bekwaamheden er zijn, bij de mensen zelf; daar hoeft allemaal geen grote geleerdheid overheen gelegd te worden. Het gaat erom je eigen talenten te gebruiken.
 - De werkgroep Presentie & Landbouw heeft zijn activiteiten afgesloten maar willen er eigenlijk wel een keer over napraten. Het ligt in de bedoeling dat zij zich zelf een volgende studiemiddag presenteren.
 - Wat betreft de werkgroep Theorie die we hadden: die heeft een veelbelovende start gemaakt ... maar ja. Omdat al die mensen met een theoretische belangstelling ook bij andere zaken zitten functioneert die werkgroep feitelijk niet.
- Er is nog een andere vraag voorgelegd. Ook typisch zo'n vraag voor vanmiddag. Andries heeft in Vlaanderen een paar spreekbeurten vervuld. Een daarvan was in de kring van straathoekwerkers, met name bij de groep rond Joost Bonte. En deze schrijft nu in een brief dat het allemaal in het geheel niet ongemerkt voorbij gegaan is. Iedereen wil nu verder. Hij schrijft: "Op 26 mei hadden wij graag in de namiddag een twee- of drietal presentiewerkers uitgenodigd om op onze tweejaarlijkse straathoekwerkers-reünie hun zegje te doen. De bedoeling hierbij is dat ze in een kleine groep van 12 mensen hun expertise en ervaring uitwisselen, dat ze meepraten." Dus de vraag aan deze kring: zijn er mensen onder ons die zeggen: dat vind ik leuk, ik wil wel naar Gent in Vlaanderen om met mijn ervaring met die straathoekwerkers mee te praten? Geef je dan even op. We zullen het ook in de eerstvolgende Nieuwsflitsen melden.
- Een dag of tien geleden is er een grote conferentie geweest van Reliëf, de landelijke koepel van christelijke zorgverleners, met name op het terrein van ziekenhuizen, verpleeghuizen, verzorgingshuizen. Het is een heel bijzondere bijeenkomst geweest. De

vraag daar was om presentie niet alleen in die kring voor te stellen – dat heeft Annelies van Heijst op een onnavolgbare, prachtige manier gedaan. Maar de vraag aan mij was om in te gaan op de vraag of die prachtige presentiebeoefening alleen iets is voor werkers op het niveau van de uitvoering, of ook op het niveau van het management. Die managers moeten afrekenen en moeten leiding geven; zij hebben de overheid in hun nek: kunnen die nou wat met presentie? Ik denk dat wij nu voor het eerst een fatsoenlijk antwoord hebben geformuleerd. Dat vinden de mensen zelf in ieder geval ook. En dat is reden voor Reliëf geweest om te zeggen: dat was toch redelijk baanbrekend, we gaan er een boekje van maken. Je moet dus maar even opletten bij Reliëf (www.relief.nl) want die publicaties, dus ook van die Annelies, komen beschikbaar. In die Nieuwsbrief zal hier ook op geattendeerd worden.

- Het boek van Annelies is er nog niet, maar het is nu bijna klaar. Het is wel een enorme cliffhanger inmiddels. *Mensenliefde* gaat het heten. Het staat al jaren op lijsten van uitgeverij. Het komt in oktober 2005.
- Wat wel klaar is en daar maak ik graag melding van: het *Tijdschrift voor Humanistiek* heeft een themanummer uitgebracht waarvan Brecht Molenaar en Frans Vosman de redactie hebben gevoerd. Het is in z'n geheel gewijd aan vriendschap. Het is werkelijk een prachtig nummer geworden. Het schrijft over vriendschap, over de zin van vriendschap, over romantische vriendschap, over professionele vriendschap, over de positie van vrienden. Het is een spannend nummer, dat zich als het ware heel kort op allerlei praktijken betrekt en zich afvraagt: wat brengt het ons als professionals zichzelf doordenken in die taal, zichzelf in de positie zetten van vriend enz.? Het is een mooi nummer. Als themanummer ook los verkrijgbaar; uitgegeven door SWP in Amsterdam, 2004. Het nummer is ook verschenen als boekuitgave met de titel: *Perspectieven op vriendschap*; ISBN nummer 90 666 56 598.
- Wat ik verder wil noemen: het tijdschrift *Sociale Interventie* heeft het jaar 2004 afgesloten met een Engelstalig nummer over betrokkenheid bij Aids-projecten in Zuid-Afrika. En daar wordt zeer uitvoerig beschreven wat een presentieachtige, narratieve benadering vermag met betrekking tot de zorg voor Aidspatiënten. Tijdschrift *SI* (Sociale Interventie), nummer 2004/3, uitgever Elsevier. Een kwestie is wel dat Elsevier het tijdschrift inmiddels heeft overgedragen aan uitgeverij Lemma en daarmee is het een probleem geworden om het tijdschrift na te bestellen.
- Graag wijs ik ook op de manifestatie rond Kwartiermaken, dat plaatsvindt op 12 en 13 april a.s. in Vredenburg, Utrecht. Het programma is te vinden in een heel grote, kleurrijke krant. Het festival staat in het teken om mensen met een psychiatrische achtergrond op tal van manieren te betrekken bij allerlei activiteiten waarbij hier het hoofdaccent ligt bij culturele en kunstzinnige vormen. Iedereen die geïnteresseerd is, kan op afzonderlijke activiteiten afkomen, daar op intekenen en daaraan deelnemen. De verbinding tussen kwartiermaken en presentie, daarover hoeven we nu niks meer te zeggen – die is hecht!
- Wij hebben een website. Op de website hebben we de laatste tijden voortdurend nieuwe artikelen geplaatst. Het blijkt ons dat dat goed functioneert. Allerlei studenten maken daar gebruik van, enzovoort. Voor zover jullie er nog geen gebruik van maken: gewoon doen! Allerlei artikelen over presentie en in verband met presentie van veel verschillende auteurs. Maar we kunnen nog wel vers bloed gebruiken. Dus ik roep je graag op om, als je verstandige dingen schrijft, waarvan je denkt: dat mag gedeeld worden met derden (er rust geen copyright op), dat aan de redactie van de site te sturen.
- En hetzelfde mag ik ook zeggen met betrekking tot mededelingen, verzoeken, vragen, uitnodigingen. Het is onze wens dat nog meer leden van het netwerk gebruik maken van de Nieuwsbrief. Zoek je iemand met wie je ook iets wilt overleggen, zoek je inleiders, zoek je een bepaald soort expertise, wil je graag hebben dat mensen bij je komen? Vraag het. De bedoeling is gewoon dat het medium daarvoor gaat functioneren en dat je daar ook respons op krijgt. Wij hopen dat dat steeds meer het geval zal zijn. We hebben nu nog slechts een paar roependen in de woestijn; en daar word je misschien wel heilig van, maar het is toch aardig als er een antwoord komt..

- En tot slot: jullie hebben bij de papieren van vandaag een ontwerp gezien van een Presentie-Congres. Ik wil daar graag twee dingen over zeggen: Wat betreft de formule van het congres hebben we niks anders dan een nog heel rudimentaire formule. En in principe komt die hierop neer: we zouden graag op allerlei terreinen laten zien dat de presentie een bijdrage zou kunnen leveren, terwijl dat momenteel de hele tijd niet gezien wordt. Ik zou kunnen verwijzen naar rapporten van de RMO, ik zou kunnen verwijzen naar een recent rapport van de WRR – waarvan je dan denkt: ja, het gaat allemaal over prachtige dienstverlening, maar waarom staat dat er eigenlijk niks over presentie? Ik zou kunnen verwijzen naar de omgang met mensen met een psychiatrische achtergrond; ik zou kunnen verwijzen naar discussies in de bemoeizorg, waar momenteel een enorm ijzig klimaat heerst over overlast, en oprotten en obergeren inmiddels de overhand hebben. Wat we eigenlijk zouden willen is: een conferentie maken die attractief is voor mensen die met dat soort vraagstukken bezig zijn, die zich ook geholpen voelen als ze op die conferentie zouden kunnen komen en waarbij we in de workshops goed kunnen ingaan op praktijken. Ik denk aan de opmerking van Frans Vosman voor de pauze over de methodiek: nooit in het algemeen spreken, verdiep je in het vakgebied want daar kun je zien wat het waard is, enzovoort. En we willen in die workshops ook een aantal van die beleidsvelden of –zaken aan het woord krijgen, Dat kan ook palliatieve verpleegkunde zijn of wat dan ook – we willen ruimte maken voor andere mensen. Over die formule horen we graag jullie commentaar: als je er wat van vindt, als je ideeën hebt, stuur een mail naar het secretariaat. We kunnen er nu over spreken, maar ik heb eigenlijk veel liever nog dat er inhoudelijk gereageerd wordt. Nu willen we vooral een congrescommissie in het leven roepen die dat inhoudelijk denken met jullie hulp op gang wil brengen. En er worden dus vrijwilligers gevraagd. Wie wil meedenken over de inhoud? Je wordt niet gevraagd om meteen een workshop in elkaar te zetten maar om inhoudelijk mee te denken. De toon zou *niet* moeten zijn: we gaan de rest een lesje leren. Maar het is wel heel moeilijk om te vertellen wat je dan wél wilt doen en in welke sectoren. Wie heeft interesse om over dat uitwerken van die inhoudelijke formule en dus het inhoudelijk debat daarover met ons aan te gaan? Een aantal mensen meldt zich aan.
- We hebben ons netwerk en we moeten budgettair aan iets meer inkomen komen om een zaaltje te kunnen huren, om koffie te kunnen schenken enzovoort. Tot nog toe hebben we dat met gesloten beurs gedaan. De vorige keer dachten we: o jee, dat kunnen we helemaal niet betalen. Nu vragen we aan jullie een kleinigheidje bij de deur. Dat vinden we eigenlijk ook weer een beetje kneuterig. We dachten: misschien kunnen we het anders doen. Misschien kunnen we zeggen: zouden jullie vrienden willen worden van het presentienetwerk en dan geef je jaarlijks wat, dan hebben we wat, en dan kom je gratis naar onze prachtige bijeenkomsten. Dat was eigenlijk de gedachte. En dan doen we ook een beetje aan klantenbinding. Wat zouden jullie daarvan vinden? Antwoord: beter dan 4 euro. Goed, dat gaan we via de Nieuwsflitsen vorm geven.
- Tot slot stellen we een datum vast voor een volgende studiemiddag: **vrijdagmiddag 30 september 2005.**

*gisela hoeve
verslag*